

Keller Péter

**„Az Isten az én szívemben lakik”
Gárdonyi Géza és az írói felelősség**

(Beszéd 2022.04.26-án Egerben a Gárdonyi Géza Emlékkonferencián)

Excellenciás Érsek Úr, Főtisztelendő Atyák, tisztelt Szervezők, tisztelt Vendégek!

Nagyon szépen köszönöm, hogy a Dédapám halálának, mennyei születésnapjának századik évfordulója alkalmából megszervezték ezt az egri Gárdonyi-emlékévet nyitó konferenciát, melyre meghívást kaptam. Külön megtiszteltetés számomra, hogy előadás tartására is felkértek.

Nagy köszönetet mondok Excellenciás Érsek Úrnak, hogy az emlékév országos megnyitó ünnepségére a Káli Gárdonyi Géza Katolikus Általános Iskolában kerülhetett sor. Ez a helyszínválasztás üzenet értékű. Azt üzeni, hogy a száz évvel ezelőtt az evilágból elköltözött, szépíróvá lett egykori katolikus néptanítónak a mai katolikus iskolákban is méltó hely, katedra jut.

Engedjék meg, hogy azért is köszönetet mondjak Dr. Ternyák Csaba Érsek Úrnak, hogy mint az újonnan alakult Eszterházy Károly Katolikus Egyetem nagykancellárja a konferencia helyszínének az Egri Érseki Palota Turisztikai és Látogatóközpontját, az Erdődy-termet választotta.

Száz évvel ezelőtt a koporsó a székesegyház, az Érsekség és a Líceum között talán éppen félúton volt felravatalozva. Szmrecsányi Lajos érsek úr Dédapám koporsóját beszentelte, a Bebek bástyáig kísérte. Gárdonyi Géza teste ma is ott nyuszik. Tordai Ányost idézve, a lelket a Jóisten onnan még magasabbra vitte. Ön Érsek úr ezzel a helyszínválasztással egyszerre hozza vissza Dédapámat a ma már összetartozó Érsekségre és a Líceumba. Ez számomra annyit jelent, hogy itt az Egri Érseki Palotában avatja Ön Gárdonyi Gézát a krisztusi szeretet tudományának díszdoktorává,

Ezért én Önnek nagyon, de nagyon hálás vagyok!

Köszönöm szépen!

Tisztelt Konferencia!

Hadd osszam meg Önökkel azt a reménytejes nagy örömet, hogy ez a Gárdonyi-emlékév határainkon túlra is kiterjedő országos méreteket ölt. A káli ünnepség után Veszprémben, Szegeden, Fonyódon, Csurgón már tartunk megemlékezést. Ma itt gyűltünk egybe. Devecser, Győr, Karád, Szőlősgyörök,

Taktaharkány, a felvidéki Rimaszombat, az ELTE, a Nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem képviselőjében is sokan készülnek ünnepségre. Tudomásom szerint Egerben is, az Egri Borlovagrendtől kezdve számos helyen és alkalommal lesznek még megemlékezések. Köszönöm mindenkinek, aki tiszteli Gárdonyi Géza életművét, és támogatja kultuszát, metaforikusan szólva, aki „saját halottjának tekinti az élő Gárdonyit”.

Engedjék meg, hogy előadásom előtt röviden még arról is szóljak, hogy Nagy János Ádám villamosmérnök barátom sok éves munkája és szoftverfejlesztési beruházásai eredményeképpen sikerült több mint száz év után az *Egri csillagok* szövegváltozatait matematikai, komparatistikai módszerekkel összehasonlítani. Köszönet Ádámnak és köszönet a Bródy Sándor Megyei Könyvtárnak, különösen is Tózsér Istvánné Géczi Andreának, hogy a Dédapám életében megjelent négy szövegváltozatot egy kötetben meg fogják jelentetni.

A szövegváltozatok elemzéséről Ádámmal közös cikkünk május végén jelenik majd meg a Somogy folyóiratban.

Tisztelt Hallgatóság!

Gárdonyi Sándor, az író fia emlékezetében megmaradt, hogy édesapja utolsó napjaiban azt a XIX. századból származó, a zarándokok által kedvelt, Jákob álmanak motívumára épülő keresztény himnuszt énekelte, amelynek kezdő sorai így hangzanak¹:

Közelebb, közelebb, Uram, Hozzád.

Boldogan ölelem keresztet át.

Édes lesz az nekem,

Hisz Te emelsz ezen

Mind közelebb Hozzád

Én Istenem...

Gárdonyi készült a zarándoklatra. Bátran vágott neki az útnak. „Az Isten az én szívemben lakik” — ezek voltak Nagyapám, Gárdonyi József szerint édesapjának utolsó szavai. Tordai Ányos, mint egri jóbarát, ciszterci tanár, irodalomtörténész szintén leírta az utolsó perceket, de kiegészítette azt az eltávozó földi zarándok életművének értékelésével²: „... Örömmel kell azt hirdetnünk, hogy alig van Isten-hívőbb, Krisztus-szeretőbb, Mária-tisztelőbb, másvilágban-bizakodóbb, tisztább tollú és erkölcsösebb írónk Gárdonyinál (...) keresett-kutatott, vizsgálódott szíve utolsó dobbanásáig. Az én lelkem tele van Istennel, mondta a papnak pár órával halála előtt”

---

¹ MATLÁK József, *Gárdonyi Géza otthona*, in Az Országos Gárdonyi Géza Irodalmi Társaság Évkönyve 1926. évre, Szerk: SIMON Lajos, és MÓRA László, Thália-Kultúra Műintézet Rt, Budapest, é.n.

² TORDAI Ányos, *Amit nem tudunk Gárdonyiról*, Különlenyomat a „Magyar Kultúra” 1935. évfolyamából

Gárdonyi utolsó szavai az *Utolsó Vacsora* termébe vezetnek (Jn 14). Azokhoz a részekhez, ahol Jézus az Atyával való egységéről és a Szentlélek elküldéséről beszél. Nyugtatja az apostolokat, ne féljenek. Jézus helyet készíteni megy. Arra kéri a tanítványokat, ha szeretik Őt, tartsák meg parancsait. A parancsot megtartóknak megígéri a Vigasztalót és azt is, hogy nem hagyja őket árván. Visszajön, mert él és úgy lakik majd bennük, mint ahogyan Ő az Atyában van. Dédapám igyekezett Jézus kérésének eleget téve élni.

Az Isten-hívő, Krisztus-szerető, Mária-tisztelő, másvilágban-bizakodó, tisztatollú és erkölcsös író egész életében keresett-kutatott, vizsgálódott, szíve utolsó dobbanásáig életében is érezte, hogy ajándékot kapott Istentől, amivel szolgálnia kell Istennek és embernek. Sík Sándor is vallja, hogy „Gárdonyi (számára) az írás szent hivatás, embertestvéri szolgálat.”³ volt. Komolyan vette az első Péter levélben megfogalmazottakat: „Aszerint, hogy ki-ki milyen lelki ajándékot kapott, legyetek egymásnak szolgálatára, hogy az Isten sokféle kegyelmének jó letéteményesei legyetek. Aki beszél, az Isten szavait közvetítse. Ha valaki szolgál, azzal az erővel szolgáljon, amelyet az Isten ad neki, hogy így minden az Isten dicsőségére váljék Jézus Krisztus által, akié a dicsőség és a hatalom örökkön-örökké. (1Pet 4, 10-11)

Tisztelt Konferencia!

Előadásom első részében azt kívánom bizonyítani, hogy a Jézus-követő Gárdonyi Géza azért is volt képes az Isten szavait szépíróként közvetíteni, mert az írásművészettel kapcsolatos fogalmakat, transzcendens vonatkozásban értelmezte.

A **nyelvben** nem konvenciók rendszerét, nem emberi, társadalmi képződményt és nem is szabályrendszert látott, ami alkalmas eszköz lehet Isten szavainak közvetítésére is, hanem azt állította, hogy kifejezetten Isten szavainak közvetítésére teremtett, ezért kapta a tehetség kegyelmét: „Ha Jézus maga írta volna meg a könyvét — érvel Gárdonyi —, Európa és Amerika nyelve ma az arámi nyelv volna. (...) De hát ez bizonyára nem akarata a világrend alkotójának. A nemzetek versenye meggyengült volna. Kell az emberiség tökéletesedésére.”⁴ A nyelv tehát a tökéletesedés eszköze.

A Gárdonyi terminológia szerint „Az **író** úgy van a nyelvtudománnyal, mint a fazekas az agyaggal”⁵, azaz, Izajásra gondolva (Iz 45, 12)⁶ képes valami

---

³ Sík Sándor, *Gárdonyi Ady Prohászka*, Pallas Rt., Budapest, 1928, 27.

⁴ GÁRDONYI GÉZA: *Földre néző szem, Égre néző lélek*. Dante, Budapest, é. n. 186: „Ha Jézus maga írta volna meg a könyvét, Európa és Amerika nyelve ma az arámi nyelv volna. Mint ahogy az arab a Mohamedánusoké. A kereszténység terjed, a nyelv is terjedne: lassankint elmúlnának a nyelvek.

Dehát ez bizonyára nem akarata a világrend alkotójának. A nemzetek versenye meggyengült volna. Kell az emberiség tökéletesedésére.”

⁵ GÁRDONYI GÉZA: *Titkosnapló*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1974. 49.

⁶ Iz 45, 9-13: Perbe szállhat-e alkotójával a cserép a föld cserepei közül? Mondhatja-e az agyag megmunkálójának: „Mit csinálsz?” És a mű: „Milyen ügyetlen vagy!”? Jaj annak, aki azt mondja apjának:

magasabb rendű dolgot is alkotni a szavakból. Részt tud venni egy Istentől elindított teremtő folyamatban, és ellenőrizni is tudja megvalósul-e az isteni szándék, sőt be is tud avatkozni. Számára természetes, hogy „A nyelv is változik idők haladtában, mint ahogy maga a nemzet is változik.”⁷ de nem fogadja el a romlást. Ennek megfelelően szerinte nem minden magát annak gondoló írástudó író. Író csak az, aki Isten teremtő munkájából vállal részt, aki a pozitív változásért dolgozik.

Sík Sándor szerint Gárdonyi ebben az értelemben író, mert mint mondja: „Gárdonyi, (...) stílusának kialakítására elsősorban az a tudatos művészi törekvés volt képzőhatással, amely az írói hivatásról alkotott felfogásából és a velejáró nemzeti felelősségtudatból táplálkozott. Ez a felelősségérzet és ez a magas művészi ambíció sarkalta stílusának jóformán élete végéig való folytonos frissítésére és tökéletesítésére.”⁸

Gárdonyi annak a felelősségnek a tudatában alkotott, egy írásmű készítője „a nemzet lelkének (...) gazdagítója, nemesítője lehet, de megrontója is.”⁹ Jókai Anna ezt a nemesítő szándékot igazolja vissza, amikor azt mondja, hogy Gárdonyi Géza **írásaiban** „átragyog az élő, örök Isten”¹⁰. Ez azért érdekes megállapítás, mert Gárdonyi a műalkotást nem a művésztől eredezteti, hanem a Szentlélektől: (...) *a szent szellő mindenkit megérinthet*: mondja az Ida regényében. Amit Jókai Anna észrevett, az az, hogy Gárdonyi ezt az isteni sugallatot képes volt olyan formában továbbadni, hogy az olvasó is megérezze a szellemi-lelki érintést. Az *Ida regénye* szavaival: „Legsikerültebben az a művész, aki azt a szép-rezgést úgy tudja formába önteni, hogy aki az alkotását nézi, vagy hallja, vagy olvassa, csak azt a szép-rezgést érzi, amelyet a művész érzett, mikor a műve fogant, mikor a művet alkotta, és befejezte”

Gárdonyi **könyv** fogalma csak azokra a művekre terjed ki, melyekben a lélektől megérintett szerző képes volt továbbadni a kapott üzenetet. A könyv ugyanis „...emberi test. Papiros-test. A Földön élt lélek világító része maradt benne. S hangtalan beszéde könnye, mosolygása, - szíve dobogása.”¹¹

Már ez a meghatározás is egyértelműsíti a *Spiritus sanctus*, a *szent szellő* jelentését. De aki kételkedne abban, hogy a szent szellő szakrális fogalom, az gondoljon arra, hogy Dédapám fogalomtárában létezik egy „abszolút” könyv, a

---

„Miért nemzel?” És az asszonyrak: „Miért szülsz?” Ezt mondja az Úr, Izrael Szentje és Teremtője: „Rátok tartozik-e, hogy gyermekeim jövője felől kérdezzetek, vagy hogy meghatározzátok: mit tegyen a kezem? Nézzétek: én alkottam a földet, és én teremtettem az embert is, aki lakja. Az én kezem terjesztette ki az egeket, és én sorakoztattam fel minden seregüket. Én támasztottam, hogy győzelmet arasson, és minden útját elegyengettem. Ó majd felépíti városomat, és visszahozza száműzöttjeimet váltságdíj és ajándékok nélkül.” A Seregek Ura mondja ezt így.

⁷ GÁRDONYI GÉZA: *Magyarul így*. Dante, Budapest, é. n. 3.

⁸ Gárdonyi, Ady Prohászka című könyvében ezt észrevette. 1928-ban

⁹ *Titkosnapló*: 53-54.

¹⁰ KELLER PÉTER: *Az élő Gárdonyi-arc*. SZIT, Budapest 2015. 5.

¹¹ *Földre néző szem*: 32.

Szentlélektől ihletett Biblia, amelyben Gárdonyi szinte megismétli az *Ida regényében* mondottakat: „Ez a könyv a könyvek könyve” „Csak ez a könyv nem tér porba. / Mintha volna élő lelke...(…) Isten szíve dobog benne.”¹²

Író íróvá, könyvet könyvvé tehát az tesz, visz-e fényt a világba, átragyog-e rajta az élő, örök Isten. Az Isten megtapasztalására minden olvasónak joga van, következésképp minden írónak kötelessége ezt biztosítani. Gárdonyi azt állítja, hogy az irodalmi alkotások aszerint minősítendőek, hogy ilyen szempontból mennyire jogkövetők. Véleménye szerint: „örök művek csak azok az irodalomban, amelyek minden korú, minden műveltségi fokú emberben azonos rezgést keltenek. Tehát a nagy mélységű művek, az örök emberi érzések azon művei, amelyek a végtelenséggel érintkeznek.”¹³ „Csak az az örökszép, amit a szívünkkel olvasunk. Tehát a téma annál jobb, mennél nagyobbbat mozdit a mélyen.”¹⁴

Gárdonyi a *Titkosnapló Mesterkönyv* című egységében külön fejezetet szentel az *olvasmánynak*¹⁵. Ő az *olvasó ember* szemszögéből közelíti az olvasmány fogalmat. Élménynek¹⁶, ételnek¹⁷ tartja. Egyfajta erős azonosulást feltételez az olvasó és az olvasmány között, mint ahogyan az író és témája között is. Az író is, és olvasót is, az jellemzi, hogy mi izgatja¹⁸. Gárdonyi szerint az olvasó olyan író keres, aki őt magát írja le. Pozitív esetben: „Olvasva egy csodált hősnek az életét, voltaképp magunkban gyönyörködünk, mert erőit, tökéletességeit a magunkénak érezzük.”¹⁹

Gárdonyi *olvasmány*-fogalma lélek centrikus, és a választás felelősségét hangsúlyozza. „Az olvasmány, amely bennünk marad, lelkünknek részévé válik.” „A szép és nemes olvasmány nemes, szép és jó részévé; a rút, aljas (...): mint a mocsokfolt, ami beleeszi magát a ruhánkba, hogy azt sem tudjuk, hogy került belé.”

Tisztelt Hallgatóság!

A nyelv, a könyv, az olvasás és az olvasmány Dédapám számára lelki töltetű fogalmak. Ember és nemzet tökéletesedést hivatottak szolgálni. Ebben az értelemben magukon túlmutatnak, illetve a velük kapcsolatba kerülő emberre és az emberek által a nemzetre is visszahatnak.

---

¹² Az *Írás a Bibliába* című verséből

¹³ *Titkosnapló*: 32.

¹⁴ *Titkosnapló*: 60.

¹⁵ *Titkosnapló*: 53-54.

¹⁶ *Titkosnapló*: 53: „Az olvasmány is élmény. A gyönyörködtető olvasmány gyönyörködtető élmény... Ezért szeretjük a diadalmast, műveltet, nemest, szentet, eszest és érziünk az érzőkkel, szenvedőkkel, küzdőkkel.”

¹⁷ *Titkosnapló*: 53: „Az olvasmány csakaz a fejünknek, ami az étel a szánkknak. Hogyan csinálódott? Mellékes kérdés, ha kellemes ízű.”

¹⁸ *Titkosnapló*: 60: „Jellemző az íróra is, hogy kit mi izgat.”

¹⁹ *Titkosnapló*: 53.

A fogalmak abszolút értékekhez, a Teremtőhöz és az isteni kinyilatkoztatást közlő Bibliához kötődnek, és azok fényében minősítetnek.

A fogalom meghatározások után néhány gondolatot arról is szólnék, hogy Gárdonyi esetében a témaválasztás is az írói felelősségérzet kifejezője volt.

Gárdonyi, mint Jézus-követő ember, mint magyar író a témákat tekintve szükségszerűen kellett, hogy korlátozza magát. Ez az önkorlátozás különböztette Őt meg kortársaitól és alapozza meg kultúrtörténeti jelentőségét. Az önkorlátozás fogalmára Madarász Flóris vezetett rá. Ő Fenyő Miksa Nyugatban²⁰ megjelent egyik írásával száll vitába. Fenyő Miksa kérdőre vonja a világot: „...ki készülődik, ki ellen, miért? Ki az, aki a tehetség jogán kívül egyéb jogokat — az „irányok“ jogát — akarná dekretálni? Ki az, aki az irodalmat más szempontokból akarja megítéltetni, mint tisztán irodalmiakból?” (Dekretálni: parancsba, törvénybe iktatni.)

Egy ilyen példa éppen Dédapám volt. Őrá is mondja Madarász: „Végzetes tévedésünk volna, ha nemzetiségünk rovására akarnánk európaiabbakká lenni.”

Én mégsem ezen a vonalon folytatom az önkorlátozás bizonyítását, hanem azon, hogy Dédapám 'agyagedénybe zárt Isten-sugárnak' tartotta az embert és ha ebből indulunk ki, akkor az irodalom az Isten-sugár mentén kialakuló párbeszéd író és olvasó között, akkor a könyvírás értékek melletti elköteleződés.

Ahogy az evangélium örömhír, úgy Gárdonyi szerint „a szépirodalmi művek a kultúra virágai”²¹ „A gyönyörködtető olvasmány gyönyörködtető élmény... Ezért szeretjük a diadalmast, műveltet, nemest, szentet, eszest és érzünk az érzőkkel, szenvedőkkel, küzdőkkel.”²²

Jézus a *hegyi beszédben* újra értelmezi a világot. Más megvilágításba helyezi a valóságot. Ez a más szemlélet megdöbbenően forradalmi, teljesen egyéni látásmód. Ezt a szemléletet veszi át Dédapám, erre épül önkorlátozása:

„Minden téma a végtelenség egy sugara alá állítandó.”²³

„Tárd fel a köznapi élet szépségeit! Minden szép, amit szeretettel néz bárkinek a szeme. Az ideál: szeretettel néző valóság.”²⁴

Ez az ideál jézusi fogalom. Jézus szeretettel nézi a valóságot: tudja, hogy van bűn, de megbocsájtást hirdet, tudja, hogy az ember bűnös, de megváltotta őt. Jézus megadja a lehetőséget arra, hogy olyanak láthassuk a világot, amilyenek

---

²⁰ Fenyő Miksa: Figyelő, Nyugat, 1909.1.sz.48.oldal; A Nyugatban hivatkozott írás Fenyő Miksa Rákos Jenővel folytatott vitája. https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/Nyugat_1909_1/?pg=54&layout=s

²¹ GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 53.

²² GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 53.

²³ GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 60.

²⁴ GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 55.

az Atya teremtette. Márpedig az Atya jónak teremtette! Ez a jó mindenben meglátható, ez a valóság kimeríthetetlen témaforrás. Minden más sémává silányul: „*Aki nem a valóságot festi, csakhamar ismétli magát, s mint a szobafestő, patronokkal dolgozik*” 25.

A hegyi beszédben Jézus át-, vagy újraértékeli a valóságnak azt a részét is, amiről az emberek nem szívesen vesznek tudomást. Jézus rámutat az értékteremtő kritériumra, amit Dédapám is vall: „*Csak az az örökszép, amit a szívünkkel olvasunk. Tehát a téma annál jobb, mennél nagyobbat mozdít a mélyen.*” 26 „*Minden, amiben lelkileg gyönyörködünk, kapcsol a végtelenséggel. (...) Tehát amelyik nem kapcsol, nem érték.*”²⁷

Kedves Jelenlévők!

Záró gondolatként engedjék meg, hogy visszatérjek a címhez, Dédapám utolsó tanúságtételéhez, ahhoz a mondathoz, hogy: Az Isten az én szívemben lakik.

A Máté evangélium hatodik fejezetének egyik gondolatsora a gondviselésről szól. Jézus biztatja tanítványait, ne aggodalmaskodjanak, mit esznek, mit isznak, nézzék az ég madarait, a mező virágait, bízzanak a Mennyei Atya gondviselésében. Azért, hogy ezt a ráhagyatkozást ne tétlenségre való biztatásnak érezzék a tanítványok egy feladatot illeszt a gondolatsorba: keressék az Isten országát és annak igazságát. A többit mind megkapják hozzá!

Úgy illenék, hogy itt most Egerben Tordai Ányost idézzem. Mégsem azt tesztetem, mert Őt Önök bizonyára nagyon jól ismerik. Az Ő írása alapján sokat tudnak Gárdonyiról. Tudják, hogy Eger Gárdonyi életében a megtérést és a megérést jelentette. Tudják, hogy Őt a gondviselő Isten hívta vissza a pogány főváros útvesztőiből a templomos régi fészekbe. Tudják, hogy neki ide vissza kellett jönnie. Tudják, hogy az öreg Líceum tudásával és hitével vértzetten itt a jeromosi remete lakban irányult hite ismét az ég felé.

Mert a jóbarát, a ciszterci szerzetes és paptanár szerint ez történt Egerben.

Ezt vette észre már az író életében, 1910-ben Oláh Gábor is. Őt idézem: „... Gárdonyi azért vonult el Egerbe, hogy Goethe-hez hasonló jó „író” lehessen, létezésünk titkára adhasson magyarázatot: „Magának él; annyira, hogy rá lehetne olvasni Goethe szavait: «Der Dichter muss ganz sich, ganz in seinen geliebten Gegenständen leben.» (A költőnek teljes egészében önmagának kell élnie, teljes mértékben szeretett tárgyaiban.) Elvonul a sokszavú és kevés szívű világtól, hogy, a csönd és a magánosság örök-ihlető sátorában próbálja megoldani milliomodszor a nagy kérdést: mi hát az ember?”²⁸ Maga is benne van és felismerhető az általa

²⁵ GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 55.

²⁶ GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 60.

²⁷ GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 56.

²⁸ OLÁH Gábor: *Írói arcképek*, Singer és Wolfner, Budapest, 1910. <https://mek.oszk.hu/11400/11477/11477.htm>

megfogalmazott lét-titokban, ami így hangzik: „A világosság szülte az életet. Az élet szülte az akaratot. Az akarat szülte a bűnt. A bűn szülte a szenvedést. A szenvedés szülte a szeretetet.”²⁹

Tordai Ányosnak igaza van. Itt a soktornyú város felett, a magányos csöndben Gárdonyi elkezdte keresni Isten országát és megtalálta, akit keresett. Itt Isten újra megérintette és olyan erőssé fonta azt a szálat, mely egri azilumát az égboltozattal, az Istennel a másvilággal kötötte össze, hogy ajándéku tanúságot tudott tenni utolsó szavaival is: „Az Isten az én szívemben lakik”.

---

²⁹ Forráselemzési téma is lehet, hogy honnan vehette át Oláh Gárdonyi jellemzésére Az emberiség története öt mondatban című szabadverset, ami Gárdonyi saját gyerekeinek szánt gondolata ld: GÁRDONYI Géza, Földre néző szem, Égre néző lélek Dante, Budapest é.n., 186. :